

Άποψη του ιερού περιβόλου του Ταχτ - ε Σουλεϊμάν, του αρχαιολογικού χώρου που υπήρξε ο κορυφαίος του Ζωροαστρισμού και θρησκευτική πρωτεύουσα της προϊσλαμικής Περσίας (φωτ. Κ. Μεγαλομμάτη).

ο - φυτολογίας, στο Ινστιτούτο της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ. Από το 1971 είναι μέλος της Ακαδημίας Επιστημών των ΗΠΑ, από το 1968 της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου κι από το 1972 της Ακαδημίας των Γερμανών Φυσικόλογων «Λεοπολντίνα» και άλλων οργανώσεων.

Ταχτ - ε Σουλεϊμάν. Συστάδα χιονισμένων κορυφών, στο κεντρικό τμήμα της οροσειράς Ελμπρούζ, στο Ν. Ιράν. Η υψηλότερη από τις κορυφές αυτές, η Κουχ - ε Αλαμντάρ, φτάνει τα 4.820 μ. ύψος.

Ταχτ - ε Σουλεϊμάν. Ο κορυφαίος χώρος του Ζωροαστρισμού και θρησκευτική πρωτεύουσα της προϊσλαμικής Περσίας. Χαμένος μέσα στα Α. τμήματα του Β. Ζάγρου, ο ιδιαίτερα εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος σήμερα βρίσκεται στα Α. άκρα του περσικού Κουρδιστάν. Διοικητικά ανήκει ακόμη στο διαμέρισμα Αζερμπαϊτζάν - ε Γαρμπί (Δ. Ατροπατηνή). Η προσέγγιση στον απομακρυσμέ-

νο αυτό χώρο γίνεται δύσκολα είτε από το Ζαντζάν, πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας, σε 350 χλμ. απόσταση, είτε από την Ουρουμίγιε, πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν - ε Γαρμπί, μέσω Μαχαμπάντ - Μιαντοάμπ - Σαχιντέζ, σε 300 χλμ. απόσταση, είτε από την Ταυρίδα (Ταμπρίζ), πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν - ε Σαρκί (Α. Ατροπατηνή), μέσω Μαραγέ - Μιαντοάμπ - Σαχιντέζ, σε 330 χλμ., περίπου.

Το Ταχτ - ε Σουλεϊμάν (περσ. «Θρόνος του Σολομώντα») είναι ένας τεράστιος αρχαιολογικός χώρος κυριολεκτικά ανεξερεύνητος, εφόσον οι αρχαιολογικές έρευνες και ανασκαφές περιορίστηκαν μόνο μέσα στον Ιερό Περιβόλο. Η ιστορική όμως συνέχεια διατηρήθηκε από τον 9. π.Χ. αι. σε μια ακτίνα 3 - 4 χλμ. γύρω από τον Ιερό Περιβόλο. Στην πιο ανεπτυγμένη φάση του χώρου μια ολόκληρη πόλη απλωνόταν στις στενές κοιλάδες και τις πλαγιές των τριγύρω υψωμάτων. Εκτός του Ιερού Περιβόλου, το καλύτερο σωζόμενο σήμερα

τμήμα του όλου χώρου είναι το Ζενντάν - ε Σουλεϊμάν (περσ. «Φυλακή του Σολομώντα»), ένας κωνικός λόφος, ο οποίος αποτελεί σβησμένο ηφαίστειο.

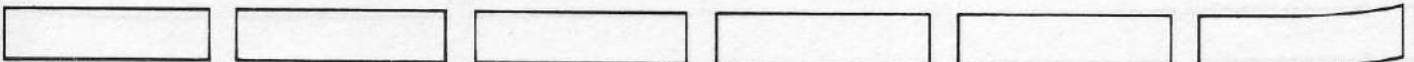
Ο δρόμος οδηγεί πάνω από τα ερείπια της αρχαίας εισόδου στο οικιστικό σύνολο και διακρίνονται δεξιά και αριστερά βάσεις στυλοβατών, επί των οποίων προφανώς θα υπήρχαν τα διάφορα σύμβολα. Κατεστραμμένων κτισμάτων θεμέλια υπάρχουν διάσπαρτα και σε μεγάλη έκταση τριγύρω πάνω στο βραχώδες έδαφος. Αριστερά του δρόμου υπάρχει το Ζενντάν - ε Σουλεϊμάν, όπου διασώζονται τείχη και σειρές δωματίων, όπως και ενδιάμεσα σκαλοπάτια, τα οποία θα οδηγούσαν σε ό,τι φαίνεται ότι υπήρξε ένα Ιερό Φωτιάς («Πυραίσον» κατά τους μεσαιωνικούς Έλληνες ιστορικούς) στην κορυφή. Όστρακα παρεμφερή με αυτά του Χασανλού (θεωρημένου ως πρωτεύουσας του κράτους Μανάι στη ΝΔ. άκρη της λίμνης Ουρουμίγιε) βρέθηκαν στην επιφάνεια της γης και χρονολογούνται από τον 9. π.Χ. αι. Φαίνεται όμως ότι υπήρξε παλαιολιθική κατοίκηση στο χώρο αυτόν και στην κορυφή του Ιερού Φωτιάς είχε διαμορφωθεί ένα πηγάδι, ακριβώς μέσα στον κρατήρα του σβησμένου ηφαιστείου. Καθώς μάλιστα αγνοούμε αν στον Ιερό Περιβόλο υπήρξαν φάσεις κατοίκησης ή λατρευτικής δραστηριότητας προ του 7. π.Χ. αι., φαίνεται πιθανό η μετατροπή του σβησμένου κρατήρα του Ζενντάν - ε Σουλεϊμάν σε πηγάδι να έδωσε την έμπνευση σε άλλους μεταγενεστέρους να κάνουν το ανάλογο με το σβησμένο κρατήρα, ο οποίος υπάρχει μέσα στον Ιερό Περιβόλο.

Ο ασυνήθης και μεγαλειώδης χώρος ανακαλύφθηκε στο υψόμετρο των 3.250 μ. για τη δυτική επίσημη το 1819 από το Βρετανό περιηγητή Sir Robert Ker Porter, αλλά δεν είχε δεόντως εξερευνηθεί ως το 1937, καθώς βρισκόταν σε μίαν από τις πιο απόμερες και επικίνδυνες περιφέρειες του Κουρδιστάν. Το 1937 ο καθηγητής Urfham Pope και ο αρχαιολόγος - αρχιτέκτονας D. N. Wilber από το American Institute for Iranian Art and Archaeology έκαναν μια επιτόπια έρευνα επιφάνειας αρκετά εξαντλητική του όλου χώρου. Μόνο όμως από το 1958 μια ομάδα υπό τη διεύθυνση των καθηγητών H.H. Van der Osten και Rudolf Neumann από το Deutsches Archäologisches Institut - Istanbul άρχισε ανασκαφική δουλειά αλλά μόνο μέσα στον Ιερό Περιβόλο. Κάθε ανασκαφική δραστηριότητα διακόπηκε με την Ισλαμική Επανάσταση το 1979, όχι όμως και η συντήρηση και αναστήλωση ορισμένων ερειπίων από την Υπηρεσία Αρχαιοτήτων (Μερκίζ Μπαστανισασί). Ο χώρος ήταν, ωστόσο, πάντοτε γνωστός και φημισμένος ανάμεσα στους Κούρδους και πολλές δοξασίες τους περιέγραφαν με τις πιο εντυπωσιακές εκφράσεις τα «Εκβάτανα του Βορρά», αφήνοντας μέσα ακόμη στους πρόσφατους αιώνες τη σαφή εντύπωση ότι απόηχοι είχαν διασωθεί ανάμεσα στους παλιότερους προγόνους τους για το Μεγαλείο, το οποίο ήταν η Αδάρ Γουσανάπι, η Φωτιά των Πολεμιστών, όπως την αποκαλούσαν οι Σασσανίδες ηγεμόνες της Περσίας.

Μέσα στις κουρδικές αντιλήψεις ο χώρος σχετίστηκε με μια κορυφαία ισλαμική μορφή, κάτι το οποίο επανειλημμένα είχε συμβεί και αλλού και είναι ίδιο της περσικής λαϊκής παιδείας και περσική επίδραση επί των Κούρδων. Το Ταχτ - ε Σουλεϊμάν λοιπόν αποκλήθηκε έτσι «θρόνος του Σολομώντα», ακριβώς επειδή εκεί θα βρισκόταν το Ανάκτορο του Σολομώντα, περιτριγυρισμένο από τα τζιν και τα ντιβ, διάφορα κακά πνεύματα. Σε γειτονικό ύψωμα θα βρισκόταν το Κάστρο της Βασίλισσας του Σαβά, το οποίο ονομαζόταν Ταχτ - ε Μπαλκίς, δηλ. «θρόνος της Μπαλκίς», άλλο όνομα της βασίλισσας του Σαβά, κατά τις ισλαμικές παραδόσεις. Το κάστρο αυτό θα ήταν κατασκευασμένο από οστά πτηνών. Ο όλος χώρος θεωρήθηκε μαγικός και η ιαματική βαθυγάλανη λίμνη στο κέντρο του Ιερού Περιβόλου είχε εκληφθεί ως απύθμενη και σφραγίζουσα μια μυστική είσοδο στα έγκατα της γης.

Εντυπωσιακός αριθμός ονομάτων είχε αποδοθεί στο μεγαλειώδη αυτό χώρο. Η Αδάρ Γουσανάπι ήταν η Πράσπα των Ελλήνων και Λατίνων αρχαίων συγγραφέων. Πράσπα είναι προφανώς ο εξελληνισμένος τύπος της περσικής έκφρασης «Παρά - Ασπ», δηλ. η «Σπίθα των Αλόγων», όρου ο οποίος δήλωνε το στρατιωτικό χαρακτήρα του

Ταχτ - ε Σουλεϊμάν' τα ερείπια της υπόστυλης πλαϊνής αίθουσας του ναού στα ΒΔ του αρχαιολογικού χώρου (φωτ. Κ. Μεγαλομμάτη).

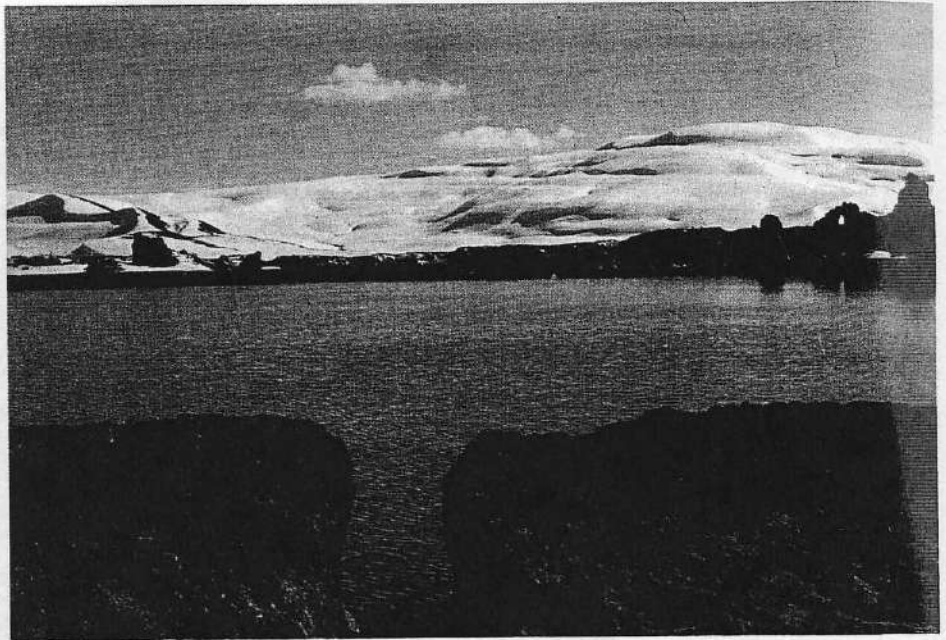

μεγάλου αυτοκρατορικού Ιερού Φωτιάς. Σύμφωνα με τον ιστορικό και γεωγράφο Γιακούτ, οι Πέρσες την ονόμαζαν Ντζις και οι Άραβες, οι οποίοι δεν την κατέστρεψαν, όταν την κατέλαβαν, την αποκάλεσαν Σιζ (ή πιο σωστά Ας - Σιζ). Η Αδάρ Γουσονάπ συνέχισε να υπάρχει και ήταν η μόνη μεγάλη προϊσλαμική πόλη ολόκληρης της Περσίας, η οποία δεν καταστράφηκε κατά την άφιξη των αράβων μουσουλμάνων. Οι μισθραϊκές λατρείες, οι οποίες ήταν το χαρακτηριστικό των τελευταίων σασανιδικών αιώνων, αν και είναι άγνωστο αν είχαν επικρατήσει και σε αυτό το κατ' εξοχήν κέντρο της ζωροαστρικής ορθοδοξίας, θα είχαν απαγορευτεί. Όμως ο ιστορικός Μοστουφί, ο οποίος την επισκέφτηκε στα χρόνια των μογγολικών δυναστειών της Περσίας (αρχές του 14. αι.), την περιέγραψε ως πλούσια και ευημερούσα. Ήταν γνωστή τότε υπό το όνομα Σατουρίκ και ήταν η πρωτεύουσα όλης της επαρχίας Αντζαρούντ.

Ο επιβλητικός Περίβολος διασώζεται από την πρώιμη σασανιδική περίοδο, αρχές του 3. αι., όταν προφανώς είχε αναστηλωθεί ή βελτιωθεί. Η κύρια είσοδος παρέμεινε στην κυριολεξία άθικτη! Ο περίβολος αυτός ήταν από πολύ γερή πέτρα, χρειάστηκε όμως να ενισχυθεί από 38 ημικυκλικά προπύργια, τα οποία απείχαν, το ένα από το άλλο, 35 μ., περίπου. Η βελτίωση αυτή συνέβη στα χρόνια των μογγολικών δυναστειών της Περσίας και ίσως αναλήφθηκε από τον Αμπάκ Χαν, για τον οποίο διασώζεται ότι αναστήλωσε το εντός του Περιβόλου ανάκτορο. Ο Περίβολος είχε περίμετρο περί τα 1.350 μ. και, καθώς δεν αποτελούσε τέλειο κύκλο, η διάμετρός του έφτανε από τα 300 μ. (στην πιο στενή διάσταση) ως τα 400 μ. (στην πιο επιμήκη διάσταση). Υπήρχαν δυο είσοδοι, μια προς Βορρά και μια προς Νότο, αλλά η κύρια είσοδος ήταν η δεύτερη. Αυτή ήταν θολωτή και υπήρχαν επτά κοιλώματα από επάνω. Μέσω αυτής διέρχεται ένα μικρό ρυάκι, του οποίου η κοίτη είχε διαμορφωθεί με επιμέλεια. Αυτό οδηγούσε, όπως και άλλα έξι ακόμη, τα οποία διέρχονταν κάτω από το τείχος μέσω μικρών οπών, το νερό, το οποίο εκχύλιζε από την Ιερή Λίμνη, έξω από τα τείχη του Ιερού Περιβόλου.

Το μεταλλικό αυτό νερό αναβλύζει από μια πηγή και προφανώς σε κάποιο απροσδιόριστο παρελθόν οδηγήθηκε τεχνητά μέσα στο βραχώδη κρατήρα του νεκρού ηφαιστείου. Έκτοτε διαμορφώθηκε η «αψύθμενη, μαγική» λίμνη, απ' όπου ως σήμερα το αλμυρό, μη πόσιμο, ιαματικό νερό διοχετεύεται σε μεγάλη απόσταση μέχρι, περίπου, ακτίνα 4 χλμ. Το επίπεδο των υδάτων της λίμνης ανεβαίνει το χειμώνα και η θερμοκρασία, καθώς είναι σταθερά υψηλή, επιτρέπει το λούσιμο ακόμη και κατά τους ψυχρότερους μήνες, οπότε η κακοκαιρία και το χιόνι μιλούνται σε κάτω των - 20°C θερμοκρασία! Η λίμνη είχε ασφαλώς λειτουργική χρήση κατά τις ζωροαστρικές τελετουργίες καθώς το νερό θεωρούνταν ιερό και συνεπώς απαραίτητο για το τυπικό εξαγνισμού ή καθαρμού. Η λίμνη είναι σχετικά ελλειψοειδής και η μέγιστη διάμετρός της υπερβαίνει τα 110 μ. Το βραχώδες χείλος της λίμνης είχε λειανθεί, δείγμα του ενδιαφέροντος για προσαρμογή του φυσικού τοπίου στις απαιτήσεις της θρησκείας.

Ο κύριος Ναός Φωτιάς είχε ιδιαίτερα παχύ τοίχο (4 μ.) από ψημένη πλίνθο και ήταν τοποθετημένος βόρεια από τη λίμνη. Η είσοδος του έβλεπε προς τη λίμνη και διακρίνονται καθαρά τέσσερις προϊσλαμικές περιόδους. Αν και η περίοδος στην οποία αποδίδεται το πλείστο των σήμερα σωζόμενων κατασκευών είναι το τέλος των Αρσακιδών και η αρχή των Σασανιδών (πρώτο ήμισυ του 3. αι.), αποκαλύφθηκαν ίχνη αιχαιμενιδικής εγκατάστασης, η οποία περιλάμβανε το σκελετό κάποιου νεαρού ανθρώπου, που βρέθηκε στη ΒΔ. γωνία της ΒΔ. υπόστλης πλαϊνής αίθουσας του ναού. Ωστόσο, και αυτά τα κτίρια του 3. αι. ισοπεδώθηκαν αργότερα, για ν' ανεγερθούν νέα κτίρια από πέτρα πάνω σε πιο επεκταμένα σχέδια πλέον. Ο κύριος χώρος, όπου έκαιγε συνεχώς το Ιερό Πυρ ήταν στο κέντρο της Ν. πλευράς του όλου κτίσματος. Ύστερες όμως προσθήκες από τις διάφορες ισλαμικές περιόδους, όταν το Πυρ είχε σβήσει, διαμόρφωσαν μια εσωτερική κλίμακα, η οποία οδηγούσε στη βορειότερη υπόστλη τετράγωνη αίθουσα. Δίπλα στον κύριο χώρο υπήρχε μια μικρή αίθουσα σταυ-

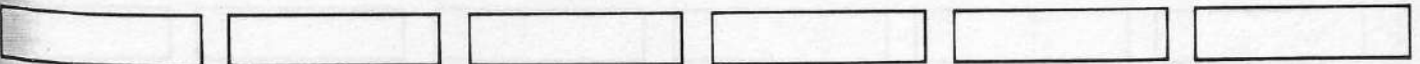
Ταχτ - ε Σουλεϊμάν' το στόμιο της Ιερής Λίμνης, απ' όπου το νερό οδηγείται έξω από τον ιερό περίβολο (φωτ. Κ. Μεγαλομμάτη).

ρικού σχήματος, η οποία περιέκλειε μια δεξαμενή. Η τελευταία σασανιδική διευθέτηση του χώρου είχε προσθέσει τις πολλές υπόστυλες αίθουσες, τους διαδρόμους, τα πλαϊνά εργαστήρια και τις αποθήκες, χώροι οι οποίοι κατά τις ισλαμικές περιόδους είχαν χρησιμεύσει και ως κατοικίες.

Οι γερμανικές ανασκαφικές έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ένας εσωτερικός μικρός περίβολος περιέκλειε τη λίμνη και το ναό, όμως από αυτόν τον περίβολο δε διασώθηκαν παρά ελάχιστα ίχνη. Ανάμεσα στα ανασκαφέντα ευρήματα υπήρχαν σασανιδικά νομίσματα, τυπική σελτζουκική κεραμική (όμοια με αυτήν του Νεύσαπούρ), σασανιδικά ανάγλυφα από γύψο και γλυπτική και πολυτελής κεραμική των μογγολικών χρόνων.

Η Αδάρ Γουσονάπ είχε θεωρηθεί ως γενέτειρα του Ζωροάστρη (περσ. Ζαρντόστ) ή τουλάχιστον μια από τις πολλές πόλεις, οι οποίες διεκδικούν αυτό το γόητρο. Καθώς ήταν το κύριο κέντρο των μάγων και της ζωροαστρικής ορθοδοξίας, οι Σασανίδες βασιλιάδες για να επιδείξουν την πίστη τους στον παραδοσιακό Ζωροαστρισμό έρχονταν εδώ αμέσως μετά τη στέψη τους στην Κτησιφώνα (περσ. Τσιφούν), υποχρεωτικά πεζή! Εδώ λάμβαναν τη θρησκευτική και πνευματική επικύρωση της ανόδου τους στο θρόνο. Ωστόσο, ο στρατιωτικός χαρακτήρας δεν οφείλεται στην πρώιμη σασανιδική αναγέννηση, αλλά προδίδει τις απώτατες αιχαιμενιδικές καταβολές, καθώς οι πρώτοι Πέρσες μιλούσαν τους Ασσυρίους ως προς τη στρατοκρα-

'Αποψη του αρχαιολογικού χώρου Ταχτ - ε Σουλεϊμάν, όπου σε πρώτο πλάνο διακρίνεται κτίσμα των ισλαμικών περιόδων και πιο πίσω οι τοίχοι του Ιερού της Φωτιάς (φωτ. Κ. Μεγαλομμάτη).

τική διάρθρωση της χώρας τους.

Αξιοπρόσεκτο είναι ότι κανείς δεν υπήρξε κατακτητής της θρησκευτικής αυτής μεγαλόπολης μέχρι το Ισλάμ, από τη στιγμή που οι Πέρσες κατέλαβαν από τους Μήδους τον ήδη ιερό χώρο. Ασφαλώς οι Ασσύριοι (Σαργών και Ασσουρμπανιπάλ) είχαν προσαρτήσει όλες αυτές τις επικράτειες κατά τον 8. και τον 7. αι., αγνοούμε όμως κατά πόσο ο χώρος θεωρήθηκε και από εκείνους ιερός. Βρισκόταν όμως μέσα στον ευρύτερο χώρο των φόρου υποτελών στη Νινευί Μαντά (Μήδων). Αιώνες αργότερα ο Μεγαλέξανδρος δε διήλθε από αυτά τα Β. σχετικά με την πορεία του σε αυτά τα γεωγραφικά μήκη σημεία. Ολόκληρη η έκταση Α της Σεβάστειας ως Β της λίμνης Βαν και ανατολικότερα η λίμνη Ουρουμίγιε και πιο πέρα οι εκτάσεις της Ατροπατηνής Μηδίας και Ν ως εδώ διέφυγαν από τον έλεγχο και την εξουσία του. Άλλωστε, το όνομα της περιοχής οφείλεται ακριβώς στον Ατροπάτη, Πέρση πρώην στρατηγό, τον οποίο ο ίδιος ο Αλέξανδρος διόρισε σατράπη της Β. Μηδίας, σε αυτά τα μέρη δηλαδή, το 328 π.Χ. Ούτε οι Σελευκίδες φαίνεται ότι διατήρησαν κάτι περισσότερο από ονομαστική ηγεμονία στο Β. Ζόγρο. Ο χώρος απειλήθηκε σοβαρά μόνο το 36 π.Χ. από τα στρατεύματα του Μάρκου Αντωνίου. Αυτός με περίπου 100.000 στρατό και ύστερα από πολλές περιπέτειες έφτασε προ των τειχών της Πράσπας, την πολιορκησε, αλλά σύντομα αναγκάστηκε να λύσει την πολιορκία και να φύγει με βαριές απώλειες. Έτσι είχε σωθεί η αρσακιδική Περσία.

Μετά τα μέσα του 14. αι. το Ταχτ — ε Σουλευμάν περιήλθε σε παρακμή και σταδιακά εγκαταλείφθηκε. Από την έσχατη φάση κατοικήσιμης του σώζεται ένα τζαμί ημιερείπωμένο. Κατά τα χρόνια των Τιμουριδών, κι ενώ ήδη ο τόπος είχε βυθιστεί σε παρακμή, πολλές καταστροφές επισυνέβησαν και από τότε χρονολογείται η καταστροφή των οικισμάτων έξω από τον Περίβολο. Ωστόσο, δεν έχει συγκεκριμένο ιστορικά η καταστροφή αυτή, φαίνεται όμως ότι τμήμα του πλούτου του Ταχτ — ε Σουλευμάν διασπάρθηκε τότε στα τριγύρω βουνά και σήμερα ανευρίσκονται εύκολα ακόμη και στην επιφάνεια της γης κομμάτια πολυτελών κεραμικής, θραύσματα χρυσού, χρυσά και αργυρά νομίσματα. Η ολοκλήρωση των αρχαιολογικών εργασιών στο Ταχτ — ε Σουλευμάν θα μπορούσε να συμπληρωθεί στην ελλιπή γνώση μας περί των διαστάσεων της εκτός του Περίβολου πόλης και περί ορισμένων ιστορικών κρίσιμων στιγμών της, θα απαιτούσε όμως τεράστια προσπάθεια πολλών ετών και πολυάριθμες μονάδες. Με τη δεδομένη πολιτική των τελευταίων ισλαμικών κυβερνήσεων της Περσίας αυτό κρίνεται εξόχως απίθανο.

Το σημαντικότερο συμπέρασμα, το οποίο μας προσφέρει το Ταχτ — ε Σουλευμάν, είναι ότι κατά την αρσακιδική και σασανιδική περίοδο, όταν ο αυθεντικός ανεικονικός μονοθεϊστικός χαρακτήρας του Ζωροαστρισμού είχε χαθεί και στη θέση του είχε επιβληθεί ένα ειδωλολατρικό σύστημα κατ' απομίμηση της βαβυλωνιακής μυστηριακής θρησκείας του Μαρντούκ υπό το όνομα του Μιθραϊσμού, υπήρχε ένας χώρος όπου η αυθεντική Ζωροαστρική ορθοδοξία είχε διατηρηθεί, αν όχι περιφρουρηθεί.

Βιβλιογραφία: H. H. van der Osten — R. Naumann «Takht — I Suleiman», Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen, 1959, στα Teheraner Forschungen, B. 1, Berlin, 1961. Arthur Upham Pope «A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present», 6 volumes, 1938 — 1939, London — New York (επανεκδόμένο σε 13 τόμους το 1967). O Astiana — R. Naumann «Forschungen zur Kunst Asiens», Istanbul, 1969. Dietrich Huff «Takht — I Suleiman», στο Iran, vol. VII, London, 1969; vol. VIII, London, 1970; vol. IX, London, 1971. Klaus Schippmann «Hinweise und Anmerkungen zu einigen sassanidischen Monumenten», στο Iran, vol. VII, London, 1969. Sylvia Matheson «Persia: An archaeological Guide», Noyes Press, New Jersey, USA, 1973.

K. ΜΕΓΑΛΟΜΜΑΤΗΣ

Ταχτ — ε Ταούς. Αρχαιολογικός χώρος ελάχιστα εξερευνημένος και μελετημένος, ο οποίος εκτείνεται σε μια ευρύτατη πεδιάδα του οροπεδίου ανάμεσα στους βράχους της Περσέπολης και του Ναξ — ε Ρουστάμ, της αιχμενιδικής νεκρόπολης. Εδώ υπήρχε η μεγάλη σασανιδική πρωτεύουσα Ιστάχρ και ακριβώς γι' αυτόν το λόγο στις περσικές παραδόσεις ο χώρος αυτός αποκλήθηκε Ταχτ — ε Ταούς (δηλ. «Θρόνος του Παγονιού», πανάρχαιου συμβόλου της περσικής αυτοκρατορικής εξουσίας). Τα λιγοστά ερείπια, τα οποία σώζονται

στο χώρο αυτόν, όπου δεν έχουν γίνει ακόμη ανασκαφές, βρίσκονται σε απόσταση 7 χλμ. στο δρόμο προς Πασαργάδες, από το Ταχτ — ε Τζαμσίντ (δηλ. «Θρόνο του Τζαμσίντ», μυθικού ήρωα) όπως αποκαλείται στα περσικά η Περσέπολη.

Κοντά το Ταχτ — ε Ταούς, χώρο των προαναφερμένων υπολειμμάτων, περίπου 300 μ. δίπλα σε μια απόκρημνη πλαγιά του λόφου υπάρχουν τα σασανιδικά ανάγλυφα του Ναξ — ε Ρατζάμπ. Στα αριστερά ο Σαπούρ Α' (241 — 272), έφιππος, ακολουθείται από εννιά πρόσωπα, το πρώτο από τα οποία είναι ο γιος του Ορμούζντ Α' (272 — 273). Στα δεξιά υπάρχει το ανάγλυφο της στέψης του Σαπούρ Α' από το θεό Άχουρα — Μαζντά και το ανάγλυφο της στέψης του Αρντασίρ Α' (224 — 241) από τον ίδιο θεό, ο οποίος σ' αυτήν την περίπτωση κραδάνει ένα σκήπτρο. Λίγο πιο πέρα υπάρχει και το ανάγλυφο του Μεγάλου Αρχιερέα Καρτίρ και μια επιγραφή σε σασανιδική παχλεβί (αραμαϊκή) γράφη.

Σε 800 μ. από το Ναξ — ε Ρατζάμπ, αλλά από την άλλη πλευρά του Πολβάρ Ρουντ υπάρχει ημιτελειωμένος υπαίθριος τάφος, γνωστός κατά τις περσικές παραδόσεις ως «Ταχτ — ε Ρουστάμ» (δηλ. «Θρόνος του Ρουστάμ», μυθικού ήρωα), τον οποίο ο E. Herzfeld θεώρησε τάφο του Καμπουτζίγια (Καμβύση), δολοφονημένου το 522 μ.π.μ. σε ανεξιχνίαστες περιστάσεις.

Σε 4 χλμ. από το Ταχτ — ε Ταούς μπροστά στην προέκταση των βράχων του Ναξ — ε Ρουστάμ προς τα ΒΑ υπάρχει το χωριό Χατζιζαμπάντ, μέσ' από το οποίο περνάει ο δρόμος προς το σύμπλεγμα σηηλαίων Τανγκ — ε Σαχ Σαρβάν. Μέσα στην προέκταση των βράχων του Ναξ — ε Ρουστάμ είναι διαμορφωθεί ορισμένα φυσικά σπήλαια σε λειτουργικούς χώρους του αρσακιδικού και σασανιδικού μιθραϊσμού.

Η απόληξη των βράχων των σηηλαίων Χατζιζαμπάντ προς τα δυτικά φτάνει στο Ναξ — ε Ρουστάμ, αιχμενιδική νεκρόπολη, η οποία απέχει 7 χλμ. από την Περσέπολη. Εκεί υπάρχουν οι λαξευτοί τάφοι, από δεξιά προς τ' αριστερά, διαδοχικά, του Δαρείου Β' (424 — 405 π.Χ.), του Δαρείου Α' (521 — 485 π.Χ.), του Ξέρξη (485 — 465 π.Χ.) και του Αρταξέρξη Α' (465 — 424 π.Χ.). Προφανώς δεν είχε απομείνει αρκετός χώρος εδώ για να λαξευθεί ένας μεγάλος σταυροσώχειος τάφος, όπως οι προαναφερμένοι, και γι' αυτό οι Αρταξέρξης Β' (405 — 361 π.Χ.), Αρταξέρξης Γ' (361 — 338 π.Χ.) και Δαρείου Γ' (336 — 330 π.Χ.) είχαν προτιμήσει να διατάξουν να λαξευτούν οι τάφοι τους στους βράχους πάνω από την Περσέπολη. Οι σταυροσώχειοι τάφοι χαρακτη-

ρισαν την αιχμενιδική ταφική αρχιτεκτονική. Η οριζόντια διάταξη του σταυρού (το σχήμα του οποίου διαμορφώνεται με λείανση της βραχώδους κάθετης κλιτύος) φέρει συνήθως δυο ζεύγη κλώνων εκατέρωθεν της εισόδου του κοιλώματος, το οποίο είναι ο θάλαμος του τάφου. Στο άνω τμήμα του σταυρού, δηλ. στην άνω εξωτερική επιφάνεια (ύψους 22,50 μ.) αναπαριστάται ο Άχουρα Μαζντά ως πτερωτός ήλιος, πράγμα το οποίο σημαίνει κατ' εσχόλην ασσυριακή επίδραση. Εδώ όμως προστίθεται πάνω από τον πτερωτό ήλιο το άνω τμήμα του σώματος ενός ατόμου, διότι οι Πέρσες στα χρόνια αυτά είχαν ήδη επαναφέρει τις ανθρωπομορφικές αναπαραστάσεις, τις οποίες άρχιζαν να απορρίπτουν από τα χρόνια του Σαργών Β' (722 — 705 π.Χ.) οι Ασσύριοι.

Στο Ναξ — ε Ρουστάμ, μπροστά στον τάφο του Αρταξέρξη Α', υπάρχει ένα κτίριο από ανοικτόχρωμη και σκουρόχρωμη πέτρα, ύψους 12,60 μ., τετράγωνο (κάθε πλευρά 6,90 μ.), το οποίο καλείται κατά τις περσικές παραδόσεις Κααμπά — ε Ζαρντόστ (Κύβος του Ζωροάστρη), αναλογικά με τον Κααμπά του Ισλάμ στη Μέκκα. Το κτίριο ουσιαστικά δε σχετίζεται με τον Ζωροάστρη, διότι είναι ο αρχαιότερος και ο καλύτερος σωζόμενος Ναός Φωτιάς (Πυρείο) ανεγερμένος από το Δαρείο Α'. Το επίπεδο της εισόδου στο κτίριο αυτό είναι χαμηλότερο της επιφάνειας της γης μπροστά από τους λαξευτούς τάφους, γι' αυτό κατεβαίνουμε κάποια σκαλοπάτια, διαμορφωμένα από την αρχαιότητα. Το κτίριο είναι διώροφο και χαρακτηριστικά είναι τα έξι «τυφλά» παράθυρα.

Στην απότομη βραχώδη κλιτύ ανάμεσα και παράπλευρα από τους λαξευτούς τάφους υπάρχουν πολλά ανάγλυφα και διάφορες επιγραφές σασανιδικής εποχής: μια επιγραφή του Καρτίρ, όπου ο Μέγας Αρχιερέας του Άχουρα Μαζντά διαλαμβάνει τα της νίκης του Σαπούρ Α' στην Έδεσσα της Ορσηνής, 260) και τα των προπαθειών του ίδιου να εξοβελίσει τον Αχριμάν (περσ. Άνγκρα — Μαϊνιού), άρχοντα του Κακού, και να καταστρέψει τον κόσμο των ειδώλων. Το πιο εντυπωσιακό από τα ανάγλυφα είναι η τεραστίων διαστάσεων Νίκη του Σαπούρ Α' στην Έδεσσα, όπου βλέπουμε το (μόνο) ρωμαίο αυτοκράτορα αιχμάλωτο (Βαλεριανό) γονατιστό μπροστά στον έφιππο Σασανίδα. Από δεξιά προς τ' αριστερά διακρίνουμε ακόμη: τη στέψη του Ναρσή (293 — 302) από τη θεά Ανάχιτα, το κνηγί του Μπαχράμ Β' (276 — 309) την προαναφερμένη νίκη του Σαπούρ Α', τη μάχη του έφιππου Ορμούζ Β' (302 — 309), τους Σαπούρ Β' (309 — 379) και

Τα ερείπια της αρσακιδικής και σασανιδικής πρωτεύουσας Ιστάχρ στον αρχαιολογικό χώρο Ταχτ — ε Ταούς, που εκτείνεται ανάμεσα στους βράχους της Περσέπολης και του Ναξ — ε Ρουστάμ (φωτ. Κ. Μεγαλομμάτη).

